

JOZEF MAK

A JEHO STATUS NEMANŽELSKÉHO SYNA

PAEDDR. JAROSLAV VLNKA, PH.D.

In the study, the author deals with the main motif of Jozef Cíger Hronský's novel Jozef Mak (1933) – the unfavourable fate of the main protagonist. He analyses how the non-marital origin influenced the fate of the major character but also his mother. He highlights the fact that Jozef Mak's status of a widow's illegitimate son affected his private and public life and made him face various obstacles, injustices and restrictions. Social position of the protagonist is reflected by the contemporary public opinion at dusk of the Austro-Hungarian Monarchy as well as after the establishment of the first Czechoslovak Republic. To conclude, the author emphasizes that the contempt for illegitimate children was still a taboo issue in the interwar period.

Keywords: analysis, non-marital origin, protagonist, discrimination, fatalism, Jozef Cíger Hronský, Jozef Mak

 vlnkaj@uj.s.sk

 Katedra slovenského jazyka
a literatúry, Pedagogická fakulta,
Univerzita J. Selyeho, Komárno

 www.uj.s.sk

Jednou z ťažiskových tém známeho sociálno-psychologického románu Jozefa Cígera Hronského s názvom motivovaným vlastným menom *Jozef Mak* (1933) je nepriaznivý osud rovnomenného protagonistu Jozefa Maka, nelegitímneho syna vdovy Evy Makovej (zvanéj Makovka), ktorý si nesie poškvrnu svojho hriechneho počatia po celý život. Všeobecným odsúdením je stigmatizovaný od narodenia, lebo už vtedy je zrejmé, že mu predchádzalo nechcené mimomanželské tehotenstvo: „*Jozef Mak, obyčajný človek, milión, koho nečaká na svete nik a nik ho spomínať nebude, keď sa zo života vráti.*“¹ Už jeho príchod na svet sprevádza nezaujím a odpor zo strany pôrodných babíc, ktoré pomáhali pri pôrode: „*A ženy okolo matere boli ospalivé, ani tolko nepovedali, či je prišlé dieťa hodné, alebo slabé, hoci sa tolko i v najhorších prípadoch povie.*“²

Takéto postoje boli najmä v prudérnom dedinskom prostredí na začiatku 20. storočia úplne bežné. Správanie ľudí sa riadilo kresťanským učením a ovplyvňovali ho miestni kňazi. Názory na manželstvo, rodinu a celkovo na život podliehali prísnej vzájomnej kontrole členov spoločenstva. Nemožno sa preto čudovať, že mnohé deti, ktoré sa narodili do takýchto pomerov, krátko po príchode na svet spravidla do roka umreli³ alebo na ne čakal neveselý život plný trápenia.

Aj pre Jozefa Maka je jeho nemanželský pôvod zároveň predestináciou i determináciou. Valí sa na neho jedna pohroma za druhou. V tomto kontexte istotne stojí za pozornosť, že sa narodil za šera, resp. na svitaní, teda na polceste z tmy do svetla, na rozhraní noci a dňa, akoby chcel autor pripomenúť, že aj jeho existencia bude oscilovať na hrane.

Na rozdiel od súčasných morálne korektných a eticky prípustných definícií a rodinného práva, ktoré už hodnotovo nerozlišuje medzi manželskými a nemanželskými deťmi, v minulosti dominovali tvrdšie a neľútostnejšie názory a ustanovenia, ktoré tieto deti diskriminovali. Ako nemanželské dieťa boli definované „*osoby zrodené ženou pred zákonným časom, čiže menej ako sedem mesiacov po svadbe alebo desať a viac mesiacov po zániku manželstva*“.⁴ Peter Salner, ktorý sa zaoberal postavením matiek a ich nemanželských detí na slovenskom vidieku v prvej polovici 20. storočia, nachádza pádne dôkazy o tom, že staršie národopisné pramene neboli k nelegitímnemu dieťaťu zhovievavé a že obsahujú pejoratívne až vulgarizujúce definície, ktoré sú výsledkom negatívnym emócií a zaznávaní novorodenca, ktorého priviedla na svet neverná

manželka, nevydatá slobodná žena (*dievka*) alebo vdova, teda *prespanka*.⁵

Chlapec zrodený zo zakázaného mimomanželského vzťahu (považovaného za morálny delikt) mal v matrike k strohým biografickým údajom pripojené latinské označenie *ill., illegatus*, t. j. nemanželský. Expresívne pomenovania⁶ a hanlivé poznámky vychádzajúce z tejto reality boli nielen zdrojom posmeškov a znevažovania dôstojnosti nelegitímneho potomka, ale i jeho doživotným statusom, prinášajúcim množstvo obmedzení a negatívne ovplyvňujúcim aj také záležitosti, ako je voľba povolania či výber životného partnera.⁷ Horšia verejná mienka v medzivojnovom období panovala predovšetkým v dedinskom prostredí, priaznivejší postoj prevládal v mestách, kde však bolo paradoxne viac prípadov neželaného tehotenstva. Hoci sa tresty za mravnostné delikty, obcovanie a rôzne ďalšie priestupky proti manželskému spolunažívaniu prestali uplatňovať už koncom 19. storočia, ľudia na dedinách *prespanky* a ich deti naďalej prísne odsudzovali.⁸

Odmeraný a nevlúdny postoj dedinských žien k nemanželskému novorodencovi a jeho matke v románe Hronského, ktorým dávajú najavo svoju citovú nezaujatosť a ľahostajnosť, môžeme v zobrazovanej dobe a v zobrazovanom prostredí považovať za pochopiteľný a normovaný jav. Ľudia také dieťa i jeho matku, ktorú nenazývali „*nikdy inak ako prespanka*“, jednoznačne zavrhovali.⁹ Biľag nemanželského splodenia a zrodenia tak znižoval obidvom kvalitu života. Skrátka, spoločnosť ich neprijímala ako rovnocenných členov.

Autor opisuje prvé okamihy Jozefa Maka na svete s pochmúrnym pátosom, pričom stráca zo zreteľa realistický pôdorys príbehu a posúva ho do fantastickej roviny, keď z mihotavej hmloviny vystúpi mysteriózna biela postava: „*Rosa nepadala a neprikryvala Jana Maka, ale zo zelenej riedkej hmly sa vynorila biela postava, čo v prachu nezanechávala stopy, nemala váhu, mohla vojsť do hociktorého dvorca a nemuseli sa otvárať ani vrátka, lebo postava nemala ani tela, iba ruky krvavé, prebodnuté dlane a oči rozumne a dobrotivé.*“¹⁰

Obrazne definovaná biela postava je motivovaná biblicky a osudovo. Biela vo svojej farebnej jednoznačnosti súvisí „*so symbolikou ducha, svetla a čistoty*“; často sa objavuje pri iniciačných obradoch a v kresťanstve sú s ňou spätí „*anjeli a blažení*“.¹¹ Nečudo, že éterická biela bytosť, ktorá sa nadpozemsky vznáša, vynesie nad novorodencom ortieľ: „*Tu si, Jozef Mak? (...) Nemám už nič. Od večera*

chodím medzi tichými ľuďmi a všade niečo prosili odo mňa, do svitania neostalo mi nič. Všetko som rozdal, čo som mal. Ale, Jozef Mak, narodil si sa, a nik ťa nečakal okrem materinho strachu, nik ťa nevítal, neobdarúval, nuž dám aspoň to, čo ešte mám. Dávam ti ukrižované ruky, tie mi ostali z tejto noci. Vezmi si ich a nehladať k nim ústa ani potom, keď budeš ľuďom rozumieť...“¹²

Utrpenie a bolesť, ktoré Jozefa Maka očakávajú v jeho ďalšom živote s pravdepodobnosťou blízkou istote, majú takmer biblický rozmer, na ktorý upozorňuje Marta Součková¹³ prostredníctvom neobvyklej paralely ľudského utrpenia s martýriom spasiteľa. Obraz utrpenia Ježiša je pomenovaný aj viditeľný v prebodnutých dlaniach a prítomný v ukrižovaných rukách, ktoré Jozefovi Makovi krátko po narodení podarovala do vena spomínaná biela postava. Je evidentné, že týmto „darom“ sa prisudzuje protagonistovi Hronského románu život plný súženia, čiastočne podobný Kristovým mukám. V každom martýriu však vždy zabliká určitá nádej, takže jeho obsahom je takisto božie milosrdenstvo.

Jozef Cíger Hronský zobrazuje utrpenie protagonistu ako proces očisty, ako cestu katarzie, ktorá mu umožňuje vykúpenie a približuje ho k spásu. Táto symbolika skrýva aj nadčasový a nadindividuálny rozmer, keďže odkazuje na kríž, ktorý vo všetkých tradíciách predstavuje „najvšeobecnejší geometrický symbol“.¹⁴ Jozefov „kríž“ je univerzálny a môžeme ho zovšeobecniť. Jozef Mak je typizovaná a monumentalizovaná postava, je to apostrofovaný „človek-milión“, archetyp „malých“ ľudí v kolobehu veľkých dejín. Predstavuje údel „dedinského kolektívu, tých ľudí, ktorí v krušnej každodennosti vybojujú svoju víťazstvá a znášajú porážky“.¹⁵

Ďalším problémom nelegitímneho potomka bol krst. Jeho uskutočnenie malo kľúčový význam pre ďalšiu existenciu, no nikto sa nehrnul za krstných rodičov týchto detí. V prostredí so silným vplyvom cirkvi je deň krstu rovnako dôležitý ako deň narodenia. V ponímaní veriacich predstavuje krst vstupnú bránu do kresťanského života a očisťuje krsteného jedinca od dedičného hriechu. Veľmi úzkostlivo tento akt vnímala aj dedinská spoločnosť na začiatku 20. storočia, ktorej obraz vykresľuje Hronský vo svojom románe. Pre Evu Makovú, matku novonarodeného Jozefa, je realizácia krstu pálčivá otázka a pre neho samotného je vstupenkou do lepšieho života. Dôvodom komplikácií, ktoré nastávajú, je zjavne nemanželský pôvod dieťaťa a skutočnosť, že dedičania verbálne zrážajú jeho matku Evu Makovú na kole-

ná a ironicky sa „vysmieávajú, že sa prespala“,¹⁶ teda do iného stavu prišla mimo právoplatne uzavretého manželstva. Syn prespanky zákonite preberal hraničný status matky, ktorá porušila požadovanú morálnu normu i cirkevné kresťanské predpisy a „ocitla sa na spodku spoločenskej hierarchie“,¹⁷ čo zaručene znamenalo vlečúce sa problémy. Komplikácie sa objavovali okamžite. Hronský ich v románe opisuje ako nedodržanie tradičných zvykov súvisiacich so sviatosťou krstu, ktoré majú obradný charakter a veľký význam, lebo ich absencia predstavuje skrytú hrozbu fatálnych následkov pre malého Jozefa.

Dozvedáme sa, že „u Makov narodil sa chlapec, už tomu tretí deň, a ani dosiaľ nemajú misu v obluku“, nikto „nenaspal decku krúpy do kúpela“¹⁸ alebo že nikto nepoložil „pod stôl chlieb, baba nevzala chlapca, nepoložila chlapča na chlieb, a my, ženy z rodiny, nerozbehli sme sa, ktorá si dieťa prvá uchyť“¹⁹ atď.

Napokon situáciu zachráni „ľahkomyselná“ suseda Hana Meľošová a stane sa krstnou matkou Jozefa Maka, ktorý sa neskôr tragicky zamiluje do jej dcéry Maruše.

Tu sa už dostávame k voľbe mena Jozef Mak, ktoré má symbolický význam a vzťahuje sa naň okrídlená latinská fráza *nomen est omen* (meno je znamenie). Už samotné meno Jozef Mak čitateľom napovie, aký má pôvod a osud. Jeho meno čiastočne reflektuje prax, ktorá pretrvala do medzivojnového obdobia. Nemanželské dieťa často dostávalo meno, ktoré zohľadňovalo okolnosti jeho narodenia a určovalo jeho postavenie v spoločnosti. V niektorých regiónoch Slovenska meno nelegitímneho dieťaťa dokonca nevyberala matka ani krstní rodičia, ale kňaz náhodnou voľbou alebo tak, aby upozornil na jeho dehonestujúci pôvod.²⁰

Aj meno syna vdovy Evy Makovej mnohé naznačuje. Nie je ničím výnimočné. Jozef patrí k najpoužívanejším slovenským menám a priezvisko Mak poukazuje na bezvýznamnosť existencie, malosť makového semienka a drobnosť jednoduchého človeka, ktorý je zanedbateľnou čiastočkou z nespočetného množstva. Jozef Mak je vo svojej podstate obyčajný človek, ktorému chýba zázemie, opora, kompletná rodina, skratka nemá pevný bod existencie.

Poslednú a významnú absenciu pevnej existencie vyjadruje v diele symbol domu. Pre človeka predstavuje dom (domov) priestor jeho osobnej a sociálnej identity. V dome môže byť autentický a nemusí sa na nič hrať. Ten, kto má dom (domov), dokáže zabezpečiť rodinu a je akceptovaný spoločnosťou. V týchto súvislostiach je dom „symbol, na ktorom stojí a rúca sa

existencia²¹. Aj miesto, kde sa narodí a žije Jozef Mak, svedčí o porušenej intimite a existencii. Je to dokonca zreteľne napísané, resp. vysekané sekerou do povahového trámu: „Z Božej pomoci vybudoval tento dom Mak Jano roku pane 18 † 62 augusta 3 ho...“²² Záznam jasne vypovedá o tom, že dom postavil nebohý Ján Mak, manžel Evy Makovej, otec jej prvorodeného syna Jana, ale tiež upozorňuje na skutočnosť, že Jozef ako nelegitímny syn nemá na tento dom nijaký nárok, resp. dedičné právo – je v ňom fakticky cudzincom, čo mu neustále dáva pocítiť jeho nevlastný brat Jano, ktorý je jediným neopomenuteľným dedičom majetku svojho biologického otca. Napísané slovo platí – *littera scripta manet*.

Útrapy s domom ako symbolom porušenej intimity a existencie pokračujú aj po tom, ako obydlie Makovcov ľahne popolom a zostanú z neho iba trosky. Jozef sa rovnako cíti cudzincom i v dome krstnej matky Hany Melošovej, ktorá ich prichýli po požiari.

Ani dom, ktorý Jožo Mak postaví vlastnými rukami na zhorenisku starého domu, aby v ňom mohol žiť v pokoji a láske s priateľkou Marušou a s matkou, sa však nestane jeho skutočným domovom. Protagonista stráca zázemie až dva razy. Prvý raz dočasne, keď odchádza na vojnu. „Jozefa Maka napolo odumretého vliekli na vojenskú parádu, lebo chalupa prirástla mu k životu, a teraz mu túto polovicu odštiepili.“²³ Druhý raz stráca zázemie ešte bolestnejšie a definitívne, keď sa vracia z vojny a dozvie sa, že dom, ktorý rozostaval, zabral jeho brat Jano a žije v ňom s manželkou Marušou, Jožovou bývalou partnerkou. Pritom Ján si uplatnil iba svoje právo ujať sa držby pozemku, ktorý zdedil po otcovi. Napokon čiastočne vezme do úvahy okolnosti a bratovi ponúkne polovicu domu. Jozef, ktorý potom obýva túto časť s manželkou Julou, pociťuje, že nový dom mu bytostne nepatrí: „Tuto od stola až po dvere bude Jožova polovica, – vyskočil Ján Mak a preťal chyžu širokou dľaňou. – Či vieš, Maruša? Maruša kývla. Jozef Mak ohlušený hľadel na brata, v prvú chvíľu sa mu vari zazdalo, že za Janovým seknutím dľaňou ostala na dlážke jama, lebo ju premeral zrakom od stola až po dvere. Ale prikývol aj on.“²⁴

Akceptovaný pocit vydedenia, straty zázemia a narušenej existencie v ňom zostáva pevne zakotvený ako presne naznačená čiara medzi legitímnym a nelegitímnym synom v súdobej spoločnosti. Jozef sa nezblíži s bratom Janom, nikdy si neporozumejú, v živote nenájdu spoločnú reč. Navždy ich rozdeľuje pomyselná spoločenská bariéra.

Nemanželský pôvod sťažuje Jozefovi aj výber životného partnera, nemôže žiť s milovanou ženou, nie je mu súdená a z núdze si za manželku berie prekvapenú mrzáčku Julu Petriskovú, ktorej nikto z dediny nedával veľké šance na vydaj, dokonca ani príbuzní, veď sestry ju považovali za menejcennú a polutovaniahodnú bytosť: „Doma všetky tri vydaté sestry držali ju len tak na milosti, keďže mala ľavú ruku suchú od pleca až po lakeť, a ešte bola malá, keď vyriekli nad ňou súd, že sa vydávať nikdy nebude a treba ju trom užiť do smrti.“²⁵ Na rozdiel od Jozefa nielen obrazne a fatalisticky, ale aj celkom konkrétne a fyzicky stelesňuje životné útrapy a outsiderstvo. Akékoľvek manželstvo je pre Julu teda dobrodením.

Okrem toho Jozef sa dozvedá celú pravdu o tom, kto bol jeho biologickým otcom, až po jeho tragickej smrti, hľadiac na dokaličenú mŕtvolu. „A tak zazrel na zodratej paži pred kolibou zakrvaveného Gregora Bialoša, zakrvaveného na celom tele: na rukách, prsiach, bruchu i kolenách. Iba tvár mal čistejšiu ako inokedy, žltšiu, že rana na líci väčšmi sa odrážala a obe viečka mal nehybné, napoly privreté, iba v kúti koch pri bielkach akoby mu bol niekto po kvapke krvi nakvapkal.“²⁶ Informácie o Gregorovi Bialošovi ako otcovi Jozefa sa podsúvajú sprostredkované a aj tragická nehoda ako príčina jeho predčasného úmrtia sa obchádza bojzlivou triaškou a mlčaním a pomenúva nepriamo.

A napokon, aby bolo úplne jasné výsledné zistenie, že „nie je pravda, že najtvrdší je kameň, najmocnejšia je oceľ, ale pravda je, najviac vydrží na svete obyčajný Jozef Mak“,²⁷ protagonista románu hyperbolicky stráca v živote všetko, čo miloval. Maruša, ktorá ho nepriaznivou súhrou osudu opustí a žije v nedobrovoľnom manželstve bez lásky s jeho nevlastným bratom Janom, znovu sa k nemu vráti, čím pácha neveru, až nakoniec od žiaľu podľahne alkoholizmu. Zomiera aj jeho zákonitá manželka Julia, a to práve vtedy, keď ju konečne začne ľubiť a mať rád s paradoxným pocitom zadosťučinenia na tvári: „Julia sa usmievala i potom, keď bola mŕtva. Radosť, čo sa do nej tísila v posledné dni, nemohla tak naraz a ticho umrieť, ako umrela pokorná Julia.“²⁸ Tvrdé údery, ktoré Jozefovi pravidelne uštedruje osud, ho však neoslabujú, ale v zmysle známeho filozofického výroku F. Nietzscheho jeho odolnosť posilňujú.

Jozef Mak je typom postavy, ktorá dokazuje, že prostredie a doba významne ovplyvňujú ľudský osud. Hronského román podáva svedectvo o tom, že opovrhovanie nemanželskými deťmi pretrvalo do medzivojnového obdobia a v čase jeho vyda-

nia bol tento jav stále tabuizovanou témou. Vstup protagonistu románu „do spoločenského sveta je teda bytostne predurčený a poznačený naliehavou prítomnosťou matky a neprítomnosťou či fiktívnou prítomnosťou otca“.²⁹ Ďalší život Jozefa Maka bol

naozaj dôkazom toho, ako veľmi mohol nelegitímny pôvod človeku v živote priťažič. Schopnosť prekonať ústrky a príkoria je zasa potvrdením viacerých interpretačných záverov, teda dôkazom jeho vnútornej sily.

POZNÁMKY

- ¹ HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 7.
- ² Ibidem, s. 7.
- ³ KOHÚTOVÁ, Mária – ŠIŠMIŠ, Milan. Slovenské rodiny od 16. storočia do začiatku 20. storočia. In: *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí* (2004), s. 52.
- ⁴ Pozri *Obecný zákoník občanský*. 946/1811 Sb. zák. soud.: 1. 1. 1917 – 31. 12. 1965.
- ⁵ Porovnaj SALNER, Peter. Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: *Národopisné informácie* (1984), s. 82 – 86.
- ⁶ KOPECKÁ, Martina. Pomenovania slobodnej matky a jej dieťaťa v slovenských nárečiach. In: *Kultúra slova* (2014), s. 226 – 233.
- ⁷ Pozri BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny* (1997), s. 168.
- ⁸ Porovnaj HOLÁK, Ján. *Beda odsúdeným* (1974), s. 51 – 58.
- ⁹ KOMOROVSKÝ, Ján. *Tradičná svadba u Slovanov* (1976), s. 60.
- ¹⁰ HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 8.
- ¹¹ BECKER, Udo. *Slovník symbolů* (2007), s. 30.
- ¹² HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 8.
- ¹³ Porovnaj SOUČKOVÁ, Marta. K spôsobom komunikácie v Hronského prózach a s nimi. In: *J. C. Hronský – Prózy* (2008), s. 612 – 629.
- ¹⁴ BENOIST, Luc. *Znaky, symboly a mýty* (1995), s. 57.
- ¹⁵ MRÁZ, Andrej. J. C. Hronský – Jozef Mak. In: Maťovčík, Augustín. *Jozef Cíger Hronský: Život a dielo* (2003), s. 61.
- ¹⁶ HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 9.
- ¹⁷ <http://www.antropoweb.cz/cs/zena-v-tradicnej-kulture-slovenska-menstruacia-panenstvo-materstvo-so-zameranim-na-necistotu-a-tabu>
- ¹⁸ HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 9.
- ¹⁹ Ibidem, s. 10.
- ²⁰ BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny* (1997), s. 168.
- ²¹ BÁTOROVÁ, Mária. J. C. Hronský a moderna (*Mýtus a mytológia v literatúre*) (2000), s. 20.
- ²² HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč* (2007), s. 8.
- ²³ Ibidem, s. 47.
- ²⁴ Ibidem, s. 58.
- ²⁵ Ibidem, s. 70.
- ²⁶ Ibidem, s. 34.
- ²⁷ Ibidem, s. 181.
- ²⁸ Ibidem, s. 180.
- ²⁹ ŠTEVČEK, Ján. *Moderný slovenský román* (1983), s. 296.

LITERATÚRA

- BÁTOROVÁ, Mária. J. C. *Hronský a moderna (Mýtus a mytológia v literatúre)*. Bratislava: Veda, 2000. 168 s.
- BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. 2. vydanie. Praha: Portál, 2007. 354 s.
- BENOIST, Luc. *Znaky, symboly a mýty*. Praha: Victoria Publishing, 1995. 122 s.
- BEŇOVÁ, Kamila. Žena v tradičnej kultúre Slovenska: menštruácia, panenstvo, materstvo (so zameraním na nečistotu a tabu). In: www.antropoweb.cz [online], [cit. 2020-07-31]. Dostupné na: <http://www.antropoweb.cz/cs/zena-v-tradicnej-kulture-slovenska-menstruacia-panenstvo-materstvo-so-zameranim-na-necistotu-a-tabu>
- BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, 1997. 242 s.
- HOLÁK, Ján. *Beda odsúdeným*. Martin: Osveta, 1974. 269 s.
- HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Zobrané spisy V. Jozef Mak. Pisár Gráč*. Martin: Matica slovenská, 2007. 316 s.
- KOHÚTOVÁ, Mária – ŠIŠMIŠ, Milan. Slovenské rodiny od 16. storočia do začiatku 20. storočia. In: *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovackálnom zahraničí*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2004. s. 41 – 58
- KOMOROVSKÝ, Ján. *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1976. 308 s.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Slovník biblické kultury*. Praha: EWA, 1992, 320 s.
- KOLEKTIV AUTOROV. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006. 525 s.
- KOPECKÁ, Martina. Pomenovania slobodnej matky a jej dieťaťa v slovenských nárečiach. In: *Kultúra slova*, roč. 48, 2014, č. 4, s. 226 – 233.
- MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský: Život a dielo*. Martin: Osveta, 2003, s. 154.
- Obecný zákoník občanský. 946/1811 Sb. zák. soud. znění účinné od 1. 1. 1917 do 31. 12. 1965. In: *Beck-online* [online právny informačný systém]. Vydavateľstvo C. H. Beck, [cit. 2020-03-08]. Dostupné na: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugywtcna>
- SALNER, Peter. Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: *Národopisné informácie*, 1984, č. 3, s. 82 – 86.
- SOUČKOVÁ, Marta. K spôsobom komunikácie v Hronského prózach a s nimi. In: *J. C. Hronský – Prózy*. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 612 – 629.
- ŠTEVČEK, Ján. *Moderný slovenský román*. Bratislava: Tatran, 1983. 332 s.